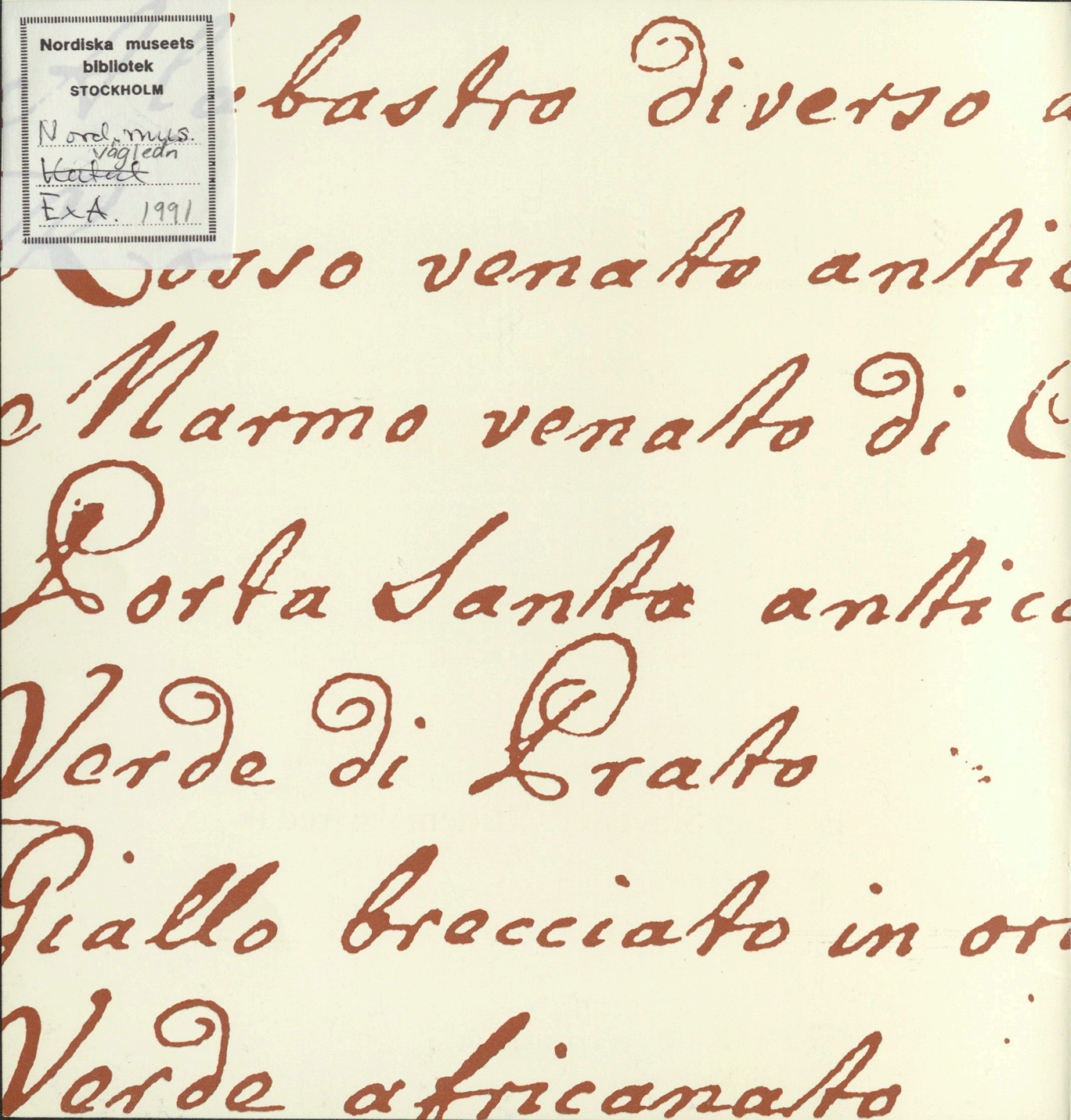

1700-talet
i närbild
Anders Berchs samling

Nordiska museets
bibliotek
STOCKHOLM
Nord. mus.
vägledn
Kortett
Ex A. 1991

1700-talet i närbild

Anders Berchs samling

Utställning i Nordiska museet
25 oktober 1990 – 17 februari 1991

Elisabet Stavenow-Hidemark, redaktör

Pärmens framsida: "Papper målat i Alingsås", 1700-talets mitt.
Berchska samlingen, Nordiska museet. Foto: Birgit Brånvall.

Pärmens baksida: Provplatta av tennglaserad fajans med färger målade ovanpå glasyren och brända. Rörstrand 1758. Berchska samlingen, Nordiska museet. Foto: Birgit Brånvall.

Pärmens insidor: Ur Anders Berchs handskrivna förteckning över stenarter, Nordiska museet.

Utställningsproducent: Elisabet Stavenow-Hidemark
Kataloglayout: Lucas Petersson
Original och tryck: TBR AB
© Nordiska museet 1990
ISBN 91 7108 301 4

1700-TALET I NÄRBILD

Om professor Anders Berch och hans samling i 1700-talets Uppsala

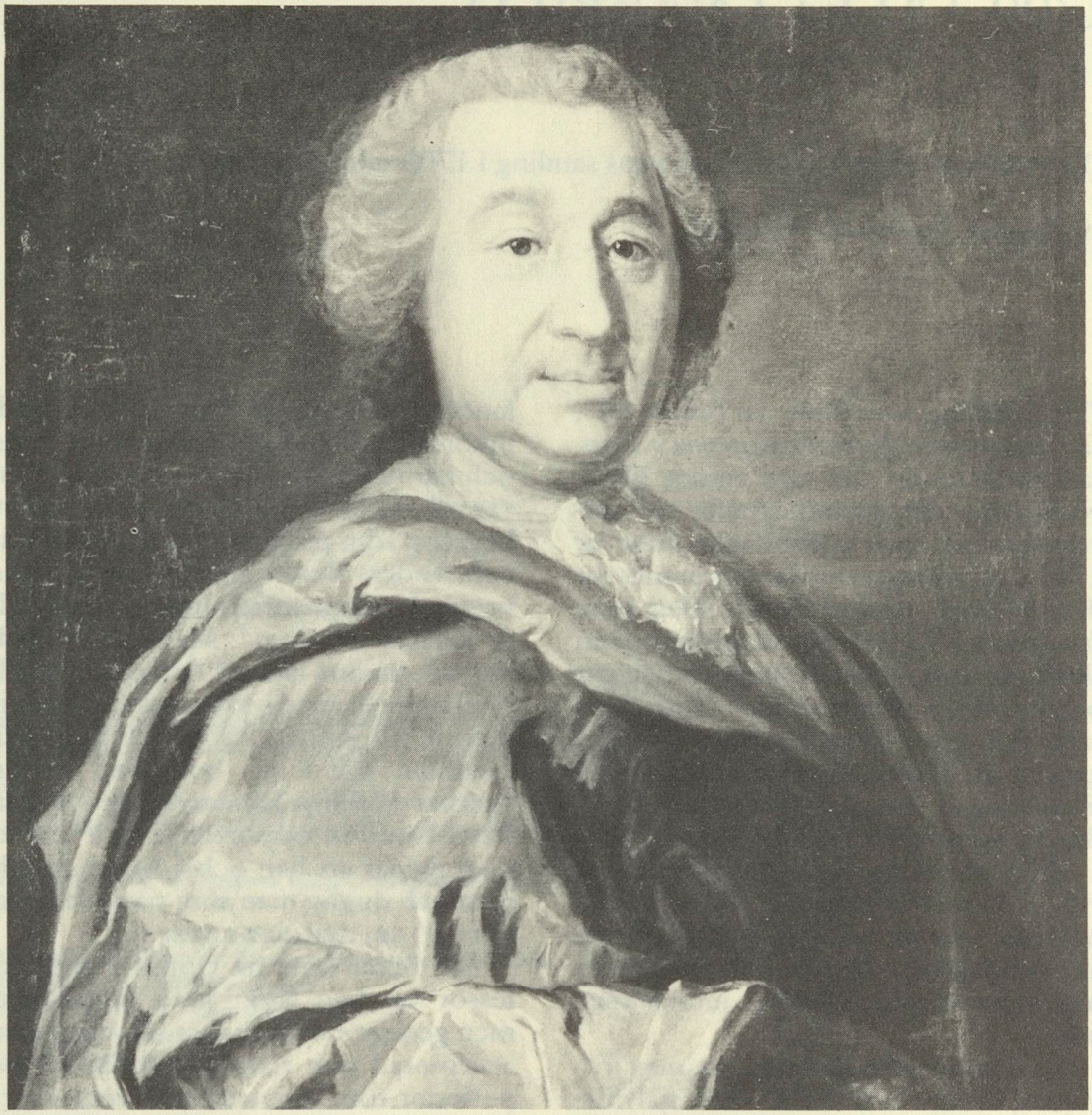
av Elisabet Stavenow-Hidemark

"Hushållning som hörer en bonde till", så karakteriserade professorerna i Uppsala med förakt det nya ämnet EKONOMI när det introducerades vid universitetet på order av riksdagen. Året var 1741 och professorn i det nya ämnet var den 30-årige Anders Berch. Han hade läst juridik i Uppsala och disputerat på en skrift på latin, "De felicitate patriae par oeconomiam promovenda", fritt översatt: Att göra fäderneslandet lyckligt genom att främja dess ekonomi". Den titeln visar i hög grad inriktningen på Berchs kommande verksamhet.

Efter studierna provtjänstgjorde han vid Kommerskollegium i Stockholm och blev senare notarie. Där hade han alla möjligheter att påverkas av hattarnas ekonomiska doktrin, merkantilismen.

Merkantilismen innebar, om man förenklar, att ett land borde vara självförsörjande så långt som det var möjligt. Råvaror borde produceras och bearbetas i landet. Allt som tillverkades inom landet, och särskilt lyxartiklar betydde inkomster. Men allt som importerades, och här tänkte man åter gärna på lyxen, var till skada. "Yppighets nytta" var ett begrepp som präglades under denna tid och Anders Berch gjorde själv en halsbrytande sammanfattning: "Fattigt folk är landets rikedom". Med det menade han att en stor mängd fattigt arbetsfolk sysselsatt t ex med lyxproduktion drog in pengar till landet. Professor Sven-Eric Liedman har i sin bok Den synliga handen (1986) karakteriserat Anders Berch som en opportunist och streber men menar att han också var en intelligent och duglig man som passade ovanligt väl i sin nyttobetonade tid.

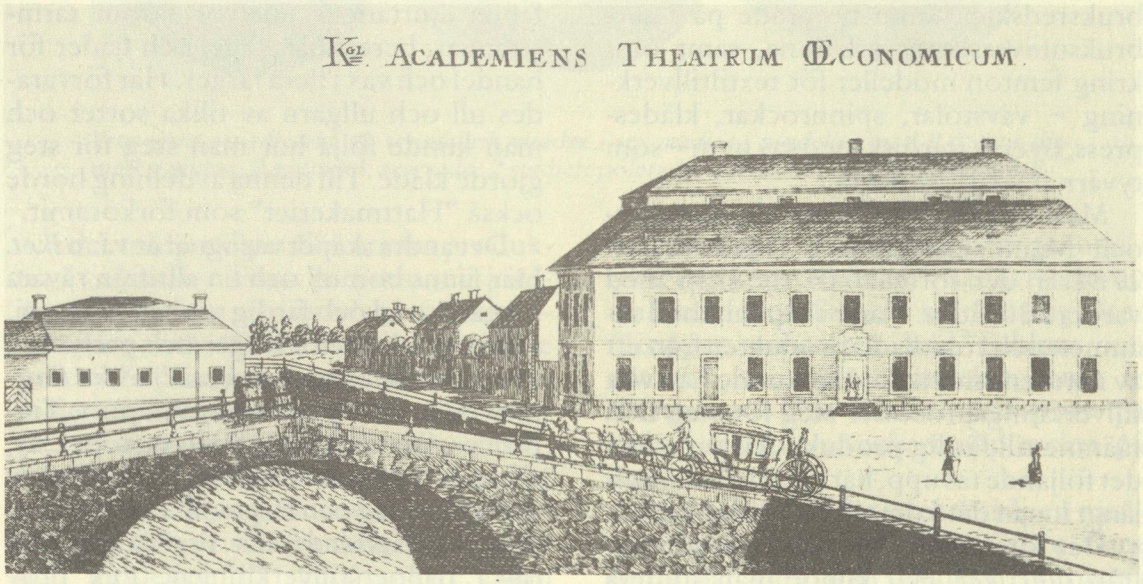
När Berch kom till Uppsala som professor var han långt ifrån väkommen, men genom sin duglighet blev han snart accepterad och tjänstgjorde under två perioder som universitetets rektor och slutade som dess räntmästare. Vid sidan av Linné räknades han som ett av Uppsalas mest lysande namn.

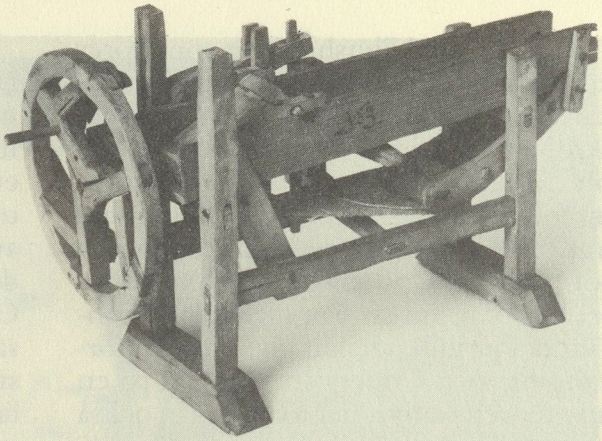
Anders Berch (1711-74) målad av Fr Brander. Tillhör Uppsala universitet.
Foto: Svenska porträttarkivet.

Det där med "hushållning som hörer en bonde till" kom att stämma rätt väl, kan det tyckas, när man ser att han utgivit skrifter om försök med smörkärning och om förlust av säd vid olika bärgningsmetoder. Men sådant var nog mera undantag. Föreläsningsmanuskripten som sparats i Uppsala universitetsbibliotek berättar om att han meddelade kunskaper i juridik, särskilt civilrätt och förvaltningsrätt. Undervisningen låg på en hög teoretisk nivå, det förstår man också av hans lärobok "Inledning til almänna hushålningen" (1747), som användes seklet ut och också översattes till tyska.

Men Berch var också praktiker. Han introducerade en åskådningsundervisning som även med vårt sätt att se var modern. Systematiskt byggde han upp en samling att ha som underlag för sin undervisning. Samlingen blev snart en av Uppsalas sevärdheter. Han kallade den sin Teater eller på latin Theatrum Oeconomico-Mechanicum. Det finns samtida skildringar av hur Berch tog fram sina dyrgripar ur ett stort skåp och föreläste över dem. Det finns också två inventarieförteckningar över det som ingick i samlingen, dels 1770/71, dels 1784.

I detta hus, kallat Theatrum Oeconomico-Mechanicum, bodde och undervisade Berch och här förvarades hans samling fram till mitten av 1800-talet då den skingrades. Huset ligger vid Gamla torget i Uppsala. Det har byggts om flera gånger och eldhärjades svårt den 16 juli 1990. Ur J B Busser, Utkast till beskrifning om Upsala (1769).

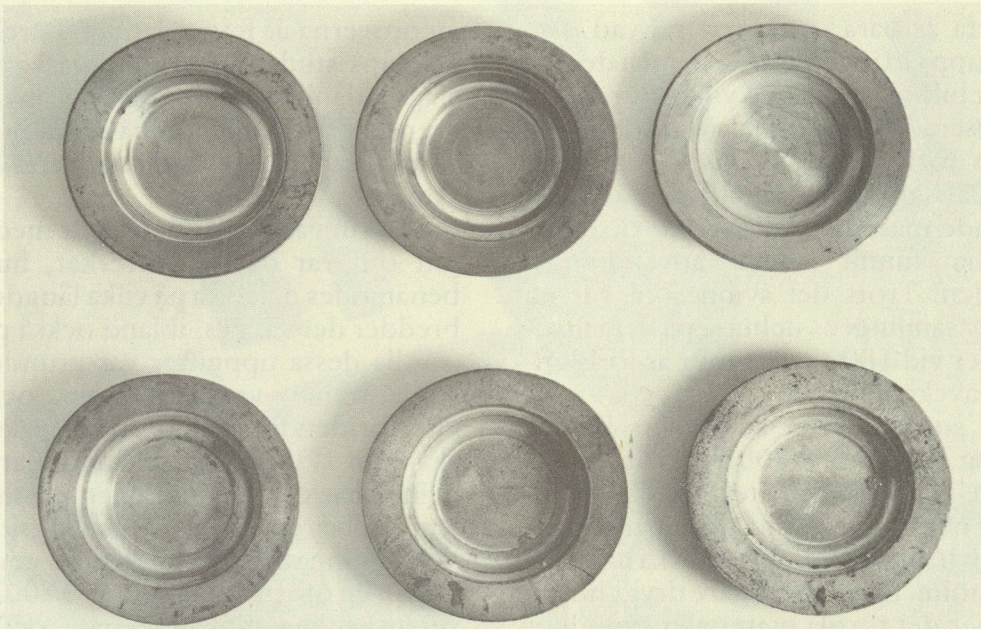
Bland samlingens många modeller för lantbruk fanns denna hackelsekista. Den består av en rektangulär träställning med matarränna. Vid rännans slut sitter ett handdrivet hjul med tre böjda knivar. Längd 33 cm. Tillhör Sveriges Lantbruksuniversitet, Ultuna. Foto: Birgit Brånvall.

Till ekonomin hörde naturligtvis jordbruk och industri och i samlingen fanns många små fint byggda modeller av jordbruksredskap, ännu bevarade på Lantbruksuniversitetet i Ultuna, samt omkring femton modeller för textiltillverkning – vävstolar, spinnrockar, klädespress, överskärardisk med sax m m – som tyvärr är spårlöst borta.

Mest älskade professorn sitt Handels- och Manufakturkabinett. I inventariet 1784 är det fördelat på tre skåp med vardera 30 lådor. Varje skåp innehöll råämnen och förädlade produkter från ett av naturens tre riken. Här kunde han visa tillverkningsprocesser steg för steg från råämne till färdig produkt. Av det som i det följande tas upp, har en del försvunnit långt innan det kom till Nordiska museet.

Det första skåpet innehöll produkter från *djurriket.* Här kunde man studera flera processer, t ex silkesredning med början i silkesmaskens kokong, över silke av olika slag till färdiga sidenvävnader. Vidare fanns skinn av pälsdjur – leopard, tiger, lo, björn m fl samt prover på lädergarveri och sämskskinn. Av djur fanns djurtänder, inälvor såsom tarmsträngar, berett hår, tagel och fjäder för handel och vax i flera färger. Här förvarades ull och ullgarn av olika sorter och man kunde följa hur man steg för steg gjorde kläde. Till denna avdelning hörde också "Hattmakeriet" som förkommit.

Det andra skåpet var ägnat åt *växtriket.* Här fanns bomull och lin alltifrån råvara till garn, tråd och färdig vävnad. Gummi, som ingrediens för färger och parfymer, socker-raffinaderi och brasilianska färgprover är prov på långväga import. Träprover, svenska och utländska, tobak, te, ris, specerier och "Medicinalier", frön av allehanda slag och färgstoffer utvunna ur växtriket förvarades här. En viktig del var olika papperstillverkningar, t ex prov på spelkortstillverkning och prydnadspapper tillverkade i Alingsås men också på papper tillverkat i Tyskland och Japan.

Processen att tillverka en tenntallrik visades i sex stadier i modeller med 9,6 cm:s diameter: gjutna, 2 exempel; svarvade, 2 stadier; polerade, 2 stadier. Foto: Birgit Brånvall.

I det tredje skåpet förvarades produkter av *stenriket*. Först på listan står jordarter från flera världsdelar, tobakspipmakeriet och "Rörstrands procellaine process" (härmed avses fajanstillverkningen). Här fanns marmorprover, prov på romersk mosaik, 12 st ädla stenar, stenkol, salt, vitriol, alun och färgstoffer ur stenriket. Man kunde studera hur krut gjordes och se alla brukliga spiksorter och modeller till skeppsankare. Man kunde följa processen vid tillverkning av speglar, av mässings- och järntråd, av synålar, knappnålar, mässingsknappar och blyhagel. Tillverkning av tenntallrikar och kopparbunkar visades i serier av små modeller. Särskilt märkvärdig låter "Koppar processen wid Fahlun och Avesta", som liksom mycket annat är försvunnet. Här fanns också prov på boktryckarstilar, vackert upptryckta på papper.

Utöver innehållet i de tre skåpen nämnes "Globmakeriet", som Gösta Berg förmodat vara från Anders Åkermans välkända verkstad, vidare kinesiska vikter, en kinesisk räknetavla och en uppstoppad sköldpadda, allt spårlöst borta.

Detta är bara smakprov på vad som tagits upp vid inventeringen, men det ger en klar bild av det sätt på vilket Berch systematiserade sitt material. Mycket är som antytts förkommet, delvis av naturliga skäl. Pälsskinn och fågelfjäder är svårbevarade material. Ädla stenar och krut kan ha funnit andra användningsområden. Trots det svinn som var en följd av samlingens delning på flera institutioner vid 1800-talets mitt är förbluffande mycket i behåll.

Det som var kvar av Anders Berchs samling, inalles ca 3 300 föremål, skänktes av Uppsala universitet år 1876, drygt 100 år efter Berchs död, till Artur Hazelius och hans museum, Nordiska museet i Stockholm. Efter ytterligare drygt hundra år har det textila materialet grundligt bearbetats och publicerats med alla tygproverna i färg. De andra materialgrupperna väntar ännu på en vetenskaplig bearbetning, även om specialister gjort förundersökningar av vissa grupper.

Det textila materialet är kanske det fullständigaste och mest imponerande i samlingen. Fortfarande finns nära 1 700 tygprover kvar och ca 200 prov på textila råmaterial av ull, silke, lin, hampa och bomull och också garn spunnet i olika kvaliteter av dessa material. Tygproverna är förbluffande välbevarade. De har aldrig blekts av sol och ljus och strålar i färger som är mycket starkare än vad man vanligen förknippar med 1700-talet. De är av många sorter, alltifrån dyrbaraste silverbrokad till enklaste tältduk. Många av proverna är från utlandet. Berch ville att hans studenter skulle lära känna all slags utländsk textil jämsides med den svenska. De skulle kunna skilja de olika textila varorna och känna deras egenskaper.

Nästan varje prov är försett med uppgift om var det är tillverkat, hur det benämndes och ofta på vilka längder och bredder det vävdes, ibland också priset.

Alla dessa uppgifter var grunden till studenternas varukännedom och till eftervärlden förmedlar de en exakt kunskap om 1700-talets benämningar. Som helhet har därför samlingen ett mycket stort källvärde. Genom sin mångsidighet och systematiska uppbyggnad ger samlingen en oförmedlad bild av 1700-talets vetenskapliga tänkande men också av dess målmedvetna inriktning på det som uppfattades som nyttigt för landets ekonomi.

Källor: Inventarium 1770/71 i Uppsala universitetsbibliotek och inventarium 1784 i Nordiska museet. – Gösta Berg: Anders Berch – en forskar- och lärargestalt i 1700-talets Uppsala (ingår i *Tal över blandade ämnen.* Uppsala 1980; samma artikel efter revidering i *1700-tals textil. Anders Berchs samling i Nordiska museet.* Stockholm 1990).

En provkarta på Berchska samlingens textila material. I flaskorna silke, bomull och ull. På ramen holländsk linnetråd i olika finlekar. I övrigt prov på engelska yllevävnader, tältduk av hampa, svensk bäddparkum, svensk sidenbrokad och en liten bok med franska ylletyger. Foto: Ulla Wåger.

ANDERS BERCHS MODELLSAMLING

I Institutionen för lantbruksteknik vid Lantbruksuniversitetet i Ultuna finns en samling på c:a 200 äldre modeller av jordbruksredskap. I denna samling har en del av Berchs modeller bevarats tillsammans med modeller ur andra samlingar. Det kan vara svårt att urskilja vilka av dem som tillverkades under Berchs ledning och vilka som kom till under hans efterföljare. Under Berchs tid gjordes modellerna av en amanuens, senare av en finsnickare som var avlönad av universitetet.

Syftet var att iaktta och analysera provinsiella olikheter för att finna fram till bästa möjliga redskap. Även nyframtagna redskap och maskiner dokumenterades. Följande urval visar samlingens bredd och rikstäckande karaktär:

Trekantårder från Småland. Med årder, alltså redskap utan vändskiva ärjade (plöjde) man i Östsverige in på 1800-talet.

Skånska plogen. På de skånska slätterna dominerade den tunga plogen med hjulförställ som krävde tre eller flera par dragare vid begagnandet.

Wermelands plog. I Västsverige begagnades lättare plogar, som successivt förbättrades. Denna s k kvist- eller vallplog uppvisar moderna drag, men vändskivan är fortfarande i trä.

Schewiplogen. Mot 1700-talets slut förbättras plogarna väsentligt, då vändskivan av järn slår igenom. Tidigt uppträder sådana plogar i Dalarna med ett spridningscentrum i Orsa och ett annat centralt i landskapet. Mästaren här var den s k Bältarbosmeden Mats Jansson, som erhöll belöning för sin uppfinning.

Åkerkvistharv, möjligen från Hälsingland. Representerar de primitiva harvarna. Består av kvistrika halvklovor som surrats ihop.

Stock- eller bålharv från Gotland. Kvadratisk rätpinnharv med metallpinnar, som drogs snett så att varje pinne gjorde en egen fåra.

Valz hörning 1774 står det på en dubbel tröskbult för rundloge från Hälsingland. Många försök gjordes under 1700-talet att rationalisera den folkkrävande tröskningen. Till de mera lyckade får räknas de tröskvagnar för långlogar och tröskbultar för rundlogar som framtogs av olika norrländska prästmän.

Hackelsekista. Detta redskap med roterande knivar rationaliserade sönderdelningen både av hö och halm till foder och av ströhalm. Överensstämmer principiellt med fabrikstillverkade hackelsekistor använda in på detta sekel.

Jonas Berg

SMÅ TUNNA AVHANDLINGAR

Berchs ämne, ekonomi, hade inte sådan prestige vid universitetet att de adliga studenterna drogs till hans undervisning. Hans studenter var ofta prästsöner och bondpojkar från landsorten. (Liedman S-E, Den synliga handen, 1986 s 102f). Detta förhållande utnyttjade Berch att skaffa en samlad kunskap om ekonomiska förutsättningar, handel och näringar i olika delar av landet.

När studenterna avlade sitt lärdomsprov, en förberedande dissertation med påföljande disputation, handlade deras arbeten ofta om något de kände bättre än andra, deras egen hembygd. Avhandlingarna är små tunna häften på mellan 16 och 48 sidor. Några exempel: Västgöten Carl Fridrik Bergman gör en ekonomisk beskrivning av Vadsbo härad i Västergötland (1759), Magnus Örnberg från Gästrikland har skrivit "Oeconomisk beskrifning öfwer Stapel Staden Gefle" (1755), jämten Jöns Tideman har gjort en kort beskrivning över Rödöns tingslag i Jämtland och Henning Tideman, kanske den förres bror, har skrivit om "Jämtelands Afradsland" (1750). Nätra sockens linsäde beskrivs av ångermanlänningen Olof Törnsten (1753) osv. Påfallande många av studenterna är norrlänningar. Andra avhandlingar har mera allmänna ämnen t ex "Tankar om Undervisning vid Lantbruk".

Studenternas härkomst känner vi ty efter disputandens namn på avhandlingarnas titelsida står uppgift om från vilket landskap han härstammade.

Sverige var ännu ett okänt land också för svenskarna. Linnés resor var upptäcktsresor som gav en ny kunskap om den landsända dit hans resa gick. Också Berchs studenter bidrog under sin lärares ledning att göra Sverige synligt. I den ena landsdelen efter den andra beskrev och analyserade de sådant som kunde bidra till rikets handel och ekonomi.

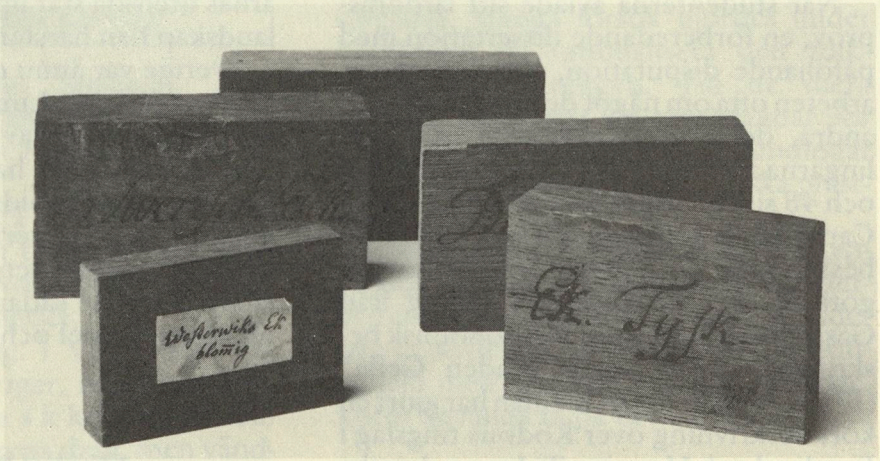
Elisabet Stavenow-Hidemark

ETT ÖGONVITTNE BERÄTTAR

Anders Berchs samling 1760

En tysk student, J Chr D Schreber, besökte Anders Berch i hans Theatrum och beskrev i brev hem till sin far, ekonomen D G Schreber i Halle vad han fått se. Fadern publicerade brevet i sin tidning Sammlung verschiedener Schriften. Det är professor S-E Liedman som funnit denna källa.

Uppsala den 21 juli 1760.
--- Bland annat visade mig Herr Professor Berch sitt välordnade ekonomiska kabinett. I ett stort skåp förvaras alla de produkter ur Naturens tre riken som kan brukas i ekonomin eller ha inflytande på denna, eller har betydelse för handeln. Från växtriket har han 1) alla slags svenska träslag. Dessa prover är så beskaffade att man ser barken på en sida, en rakt avskuren yta på den andra, en släthyvlad yta på den tredje och en polerad yta på den fjärde, där detta är erforderligt. På varje bit står Linnés benämning och det svenska namnet 2) alla slags utländska trä-

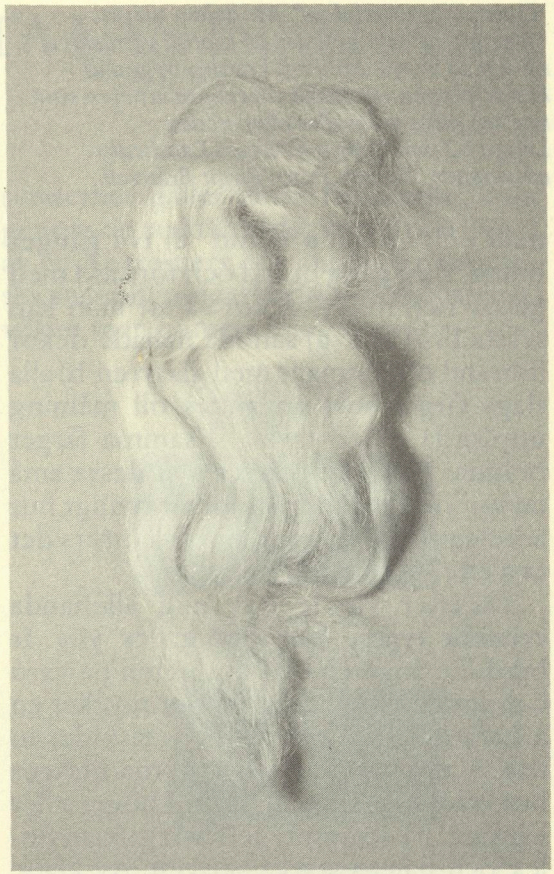

Samlingen innehåller 170 prover av svenska och utländska träslag. Här är några av proverna på olika sorters ek.
Foto: Birgit Brånvall.

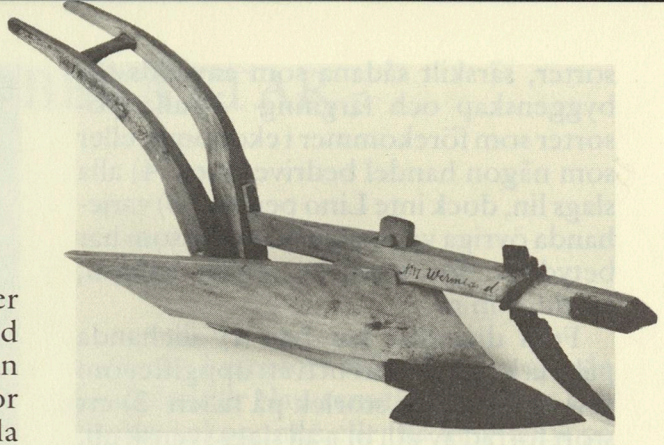
sorter, särskilt sådana som används för byggenskap och färgning 3) alla frösorter som förekommer i ekonomin eller som någon handel bedrives med 4) alla slags lin, dock inte Lino perenni 5) varjehanda övriga vegetabiliska saker som har betydelse för handeln såsom balsam, kryddor m m.

Från djurriket har han 1) allehanda pälsverk och till vart och ett uppgifter om pris och bruklig storlek på fällen 2) ett stort förråd av ull, bl a all slags svensk ull, all slags ull från spanska bockar och svenska får osv samt likaledes utländsk ull. Vidare finns hår från getter, särskilt visade han mig en kvalitet av hår från en get som var fallen efter en angorabock parad med en svensk get. På min anmodan delade han den och jag översänder min del till ert kabinett under nr I och II. Angoraullen har han erhållit direkt från Angora. Vidare fanns ull och man från kameler 3) allt slags silke, såväl rått som bearbetat precis som Ni själv har i ert kabinett 4) allt övrigt som hör till djurriket såsom vax, moscus, zibeth mm. I en särskild låda fanns sådant ur djurriket som används för färgning såsom koschenill, kermes mm; här fanns dock ingen Coccus polonicus av tysk koschenill. Han ber att få en sådan av Er.

Från mineralriket varjehanda ädelstenar, mineralier, särskilt sådana som används vid färgning. Smaltsen var emellertid inte komplett, varför Ni kunde sända honom sådan, eftersom Er samling smalts är komplett. Allehanda jordarter, antingen de tjänar till åkerbruk eller porslinsfabrikation. Porslinsväsendet och de olika bearbetningarna av leran förvarades i en särskild låda a) små tavlor av oslammad och obränd lera b) av en gång slammad och obränd lera c) en gång slammad och bränd d) två gånger slam-

Lock av hår från angoraget "uti 4de generationen af Swenskt gete slag med angoriske bockar updrefne, på Sörsta i Östergötland. 1761". Foto: Ulla Wåger.

"Quist- eller Wallplog". Modellen märkt "Wermland". Plogen har en kraftig vändskiva tillverkad av trä. Med sin kraftiga byggnad kunde plogen användas till tyngre arbeten som t.ex. att plöja gräsvallar eller trädor. Längd 32 cm. Tillhör Sveriges Lantbruksuniversitet, Ultuna. Foto: Birgit Brånvall.

mad och en gång bränd e) två gånger bränd f) en gång bränd och försedd med glasyr och målad dekor så att man kan tvätta bort allt g) samma målade dekor inbränd tillsammans med glasyren h) alla slags färger som användes till målning upplagda på en tavla i) samma färger brända. Om man lägger alla dessa små tavlor intill varandra framgår tydligt hur arbetsmomenten med porslin utförs det ena efter det andra.

Därefter visade han mig allehanda svenska tyger. När det gäller ylle är bredden angiven och kvaliteten på varp och inslag och dessutom hur mycket en arbetare kan väva av vart och ett under en dag. Vad beträffar linnetygerna utsäges hur tråden är snodd, om till höger eller vänster. På strumptygerna är silkets finlek och nålens styrka skriven. Av kläde har han prover 1) så som de kommer ur vävstolen 2) som de ser ut efter valkningen 3) när de blivit ruggade 4) efter överskärningen osv.

Någon modell av en kvarn har han inte men alla slags plogar, vältar och harvar, liksom många såningsmaskiner. Jag tror att han till slut kommer att ha modeller av 30 varianter av plogar från kungariket Sverige. De flesta av dem skiljer sig emellertid bara i detaljerna. Egentligen har man fyra huvudtyper av plogar i Sverige: 1) den skånska, som kommer närmast den sachsiska, som emellertid är mycket annorlunda 2) den plog som är vanlig i Mälar-landskapen såsom Uppland, Västmanland, Närke osv. 3) bergsplogen som användes i Dalarna där de höga fjällen breder ut sig 4) den finska plogen, som användes i hela Finland, Ryssland, Sibirien och Kina. På samma sätt förhåller det sig med vältar och harvar. Ni behöver inte låta tillverka modeller av fler än de fyra beskrivna huvudtyperna av plogar för ert kabinett, vilket jag skall ombesörja. Av såningsmaskiner har han den nya från Geneve eller den Chatouillatiska, som han inte anser vara bra. Däremot uppskattar han den kinesiska rissåningsmaskinen, som är förbättrad av Montesquiou och beskriven av Hamel och som han har en modell av.

Dessa är de viktigaste av Herr Professor Berchs många saker som faller mig i minnet.

Översättning ES-H

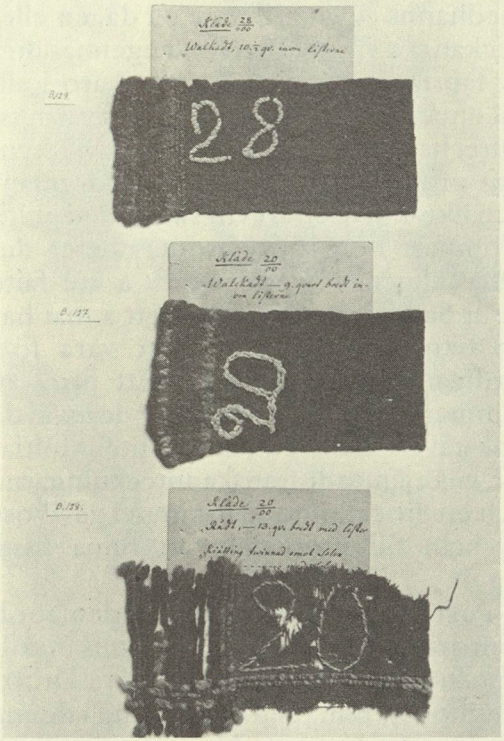
VAD EN GAMMAL KISTA KAN INNEHÅLLA

Aftonbladet 10 februari 1877

Från Uppsala universitet kom diverse gåvor 1876 till Skandinavisk-Etnografiska Samlingen, som Nordiska museet då hette. Bl a kom en gammal kista. Det är amanuensen vid Kungliga Biblioteket, skriftställaren Christoffer Eichhorn (1837-1889) som för pennan:

Kistan befanns hysa varjehanda multum (eller skräp, som det vanligen kallas), allt i vildaste röra. --- Den gamla kistan rannsakades, det vådliga huller-om-buller, som där rått, reddes så småningom, och det visar sig, att det där "skräpet" är ett nytt, utomordentligt dyrbart bidrag till historien om slöjdernas tillstånd i gamla dagar; ty nu, sedan det blivit ordnat, ser man, att det är frukten av en brinnande nitälskan och ett oförtrutet samlarnit, sådana de gjorde sig gällande vid vår äldsta högskola för mer än hundra år sedan. --- Skriftliga anteckningar och hela arten av detta rikhaltiga förråd tillåta nämligen intet tvivel om, att vi här ha för oss åtminstone en del, av Anders Berchs på 1750- och 1760-talet bildade "ekonomiska teater".

--- Utan att påstå, att Sverige ej ägt några slöjder eller fabriksnäringar före mitten av förra århundradet – en åsikt, som måhända ännu hyses av en och annan – kan man dock säga, att frihetstiden gav dessa en alldeles ny lyftning. I all synnerhet gäller detta fabrikerna, som genom de maktägandes skydd och i följd av en Alströmers och andras fosterländska ansträngningar nådde en blomstring, vilken man numera knappt anar. ---

Prov på kläde från Alströmers fabriker i Alingsås. Siffrorna anger kvaliteten. Det undre provet är rått, dvs obehandlat, de övre valkade. Allt garn var givetvis handspunnet.
Foto: Ulla Wåger.

Det är nu, bland annat, med en del av dessa fabriker och deras tillverkningar, som det nya fyndet gör oss förtrogna. Främst tages vår uppmärksamhet i anspråk av en samling siden- och sammetsprov från den fabrik, som Bartholomé Peyron år 1741 erhöll tillstånd att i Stockholm anlägga. Proven äro tämligen små, fästa på kort, vilkas baksidor äro försedda med franska anteckningar om namnet på tyget, om hur långt stycke medhanns av en arbetare på dagen eller veckan o s v, antagligen allt egenhändigt av fabrikanten själv. Arbetena äro i allmänhet ganska smakfulla; förvaringssättet har, såsom fallet är med alla här synliga prov, åt dem bevarat full färgglans och lyster. Om en art vitt siden med guldblommor och röda fasoner, heter det uttryckligen: "Cette étoffe a été faite pour Sa Majesté la Reine"[1] ett annat har en liknande anteckning att vara förfärdigat för kronprinsen[1]. Ett prov av sammet, särdeles präktigt, bär de invävda bokstäverna: B.P.N.[1], fabrikantens initialer, vilka jämte de franska anteckningarna och en Stockholms hallstämpel gåvo oss nyckeln till problemet att finna hans namn.

Peyron förestod även den sidenfabrik som drottning Lovisa Ulrika jämte åtskilliga andra drev vid Kanton (nära Drottningholm). Enligt en anteckning i denna samling var han ock den som efter hovintendenten Rehns teckning förfärdigade Adolf Fredriks kröningsrock. Ett mycket grant prov av den sistnämnda fabrikens tillverkningar "under drottning Lovisa Ulrikas egen omvård", som det heter, och likaledes efter mönster av Rehn, är ett "broscherat" tyg med gul botten och silverblommor, prytt med en silverranka, från vilken utgå gröna grenar och blommor. Det utvisar höjden av den prakt som den tiden kunde i dylika vävnader utveckla.

Ovanligt märkliga prov finnes ock på ett par andra fabriker, nämligen Abr. Ekstedts och J.A. Meurmans. Så träffa vi en bit av ett fyrtio alnar långt stycke, tillverkat av svenskt silke från Lund och Drottningholm för prinsessan Sofia Albertina och skänkt till samlingen av den förre fabrikanten 1768, enligt Berchs egen åteckning. Det har blå botten, med ett slags fjällfasoner samt genomflätas av rankor i silver och grönt, bärande blommor. Samma fabrik tillhör en rik silkverbrokad med guldkronor, tillverkad för drottning Sofia Magdalena och begagnad vid kröningen 1772. Måhända är det den samma, som ock förfärdigat silverbrokaden till Gustaf III:s kröningsklädning, tecknad av Rehn, av vilken dräkt jämväl finnes ett prov.

Av Meurmans tillverkningar, merendels tecknade med hans initialer J.A.M., finnas ock särdeles vackra mönster. Ett

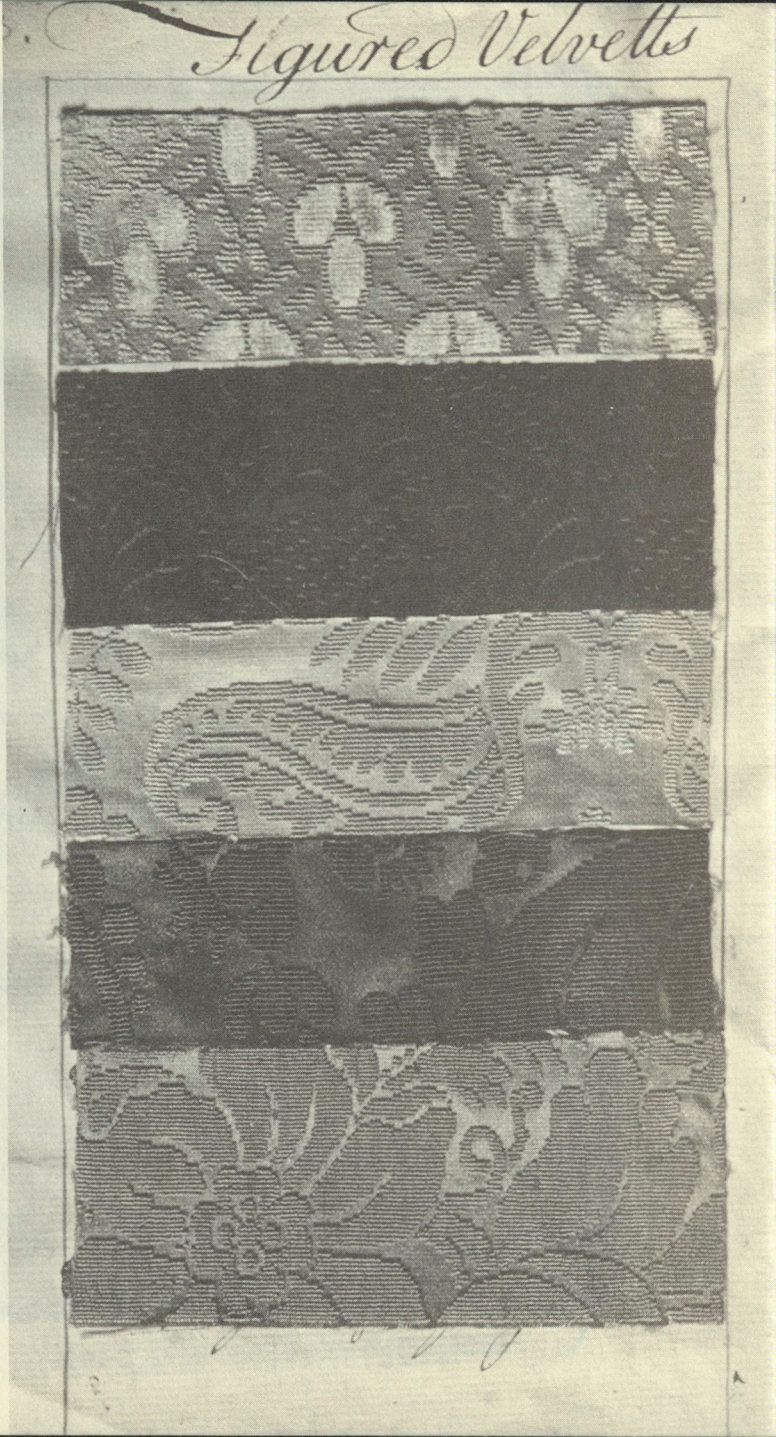
Sidenbrokad, tillverkad av svenskt silke och vävd av Abraham Ekstedt i Stockholm 1765. 40 alnar av tyget skänktes av rikets ständer till prinsessan Sofia Albertina. Foto: Mats Landin.

[1]Påträffades ej vid katalogiseringen på 1950-talet och ej heller senare.

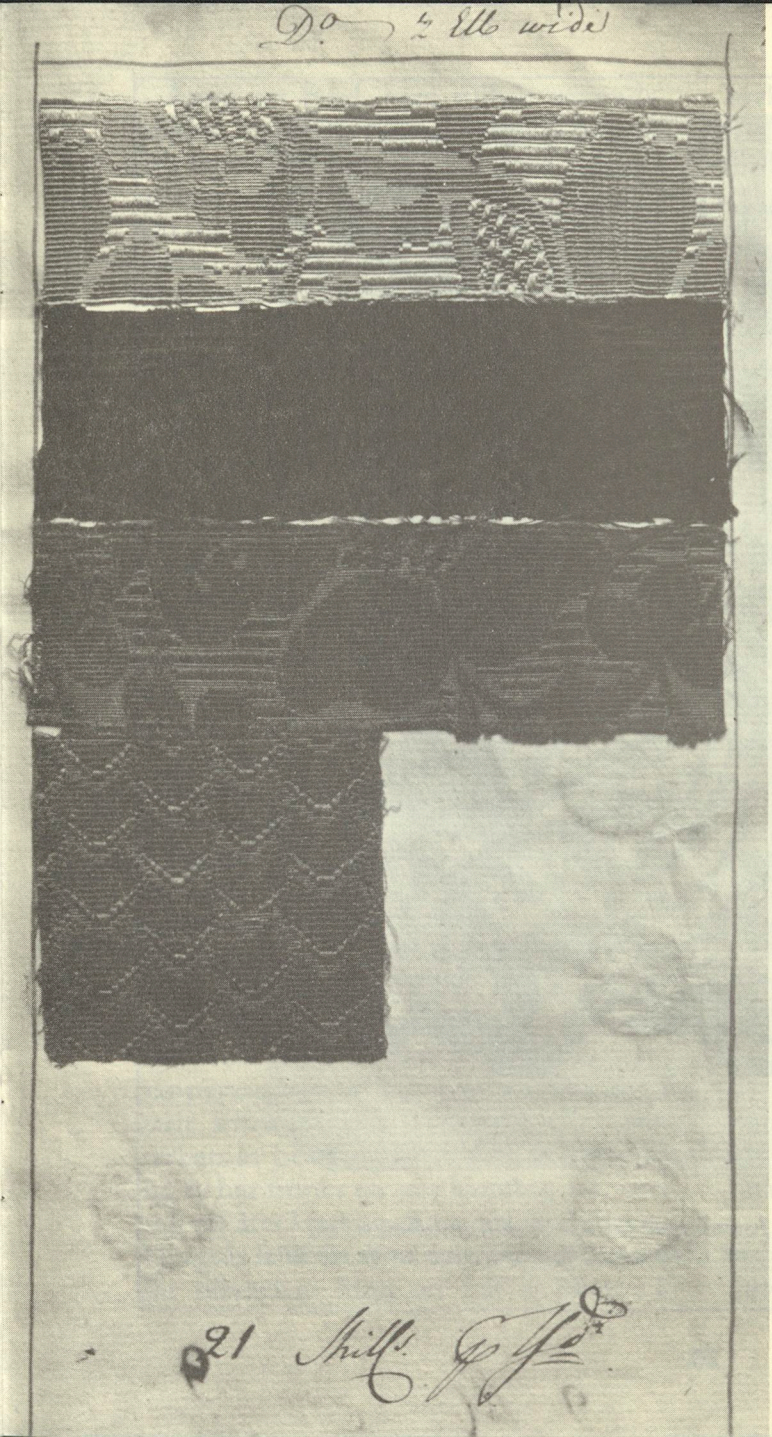

sådant är en vit moaré för västframstycken till riksrådsdräkter, vidare ett trefärgat möbeldamast, utfört för Gustaf III, med grön, glänsande botten, samt blommor och korgar i matt vitt och gult, ett broscherat tyg, blårandig botten med gul skiftning i varannan rand och blombuketter i många färger, försett med fabrikantens hela namn och hallrättens intyg av 1772, tyg med röd botten samt ränder, kvistar och stjärnor av gull o s v. Samtliga dessa arbeten äro i tekniskt hänseende särdeles lysande och vittna högt om den utmärkta smak, som då rådde vid de bästa svenska sidenfabrikerna.

Man må dock ej tro, att sidenslöjden ej finnes representerad även genom utländska tillverkningar; tvärt om. Där ges ett helt häfte, fyllt uteslutande av siden- och sammetsprov från England; här vimlar av vellures, vellurettes, damashes, sattins, tabbys, grograms och andra sorter, vilkas namn numera äro fullständigt förgätna. Alltid finnes detta vid provet tillskrivet, ofta med uppgift om priset pr yard och andra upplysningar, ägnade att giva begrepp om varans värde.

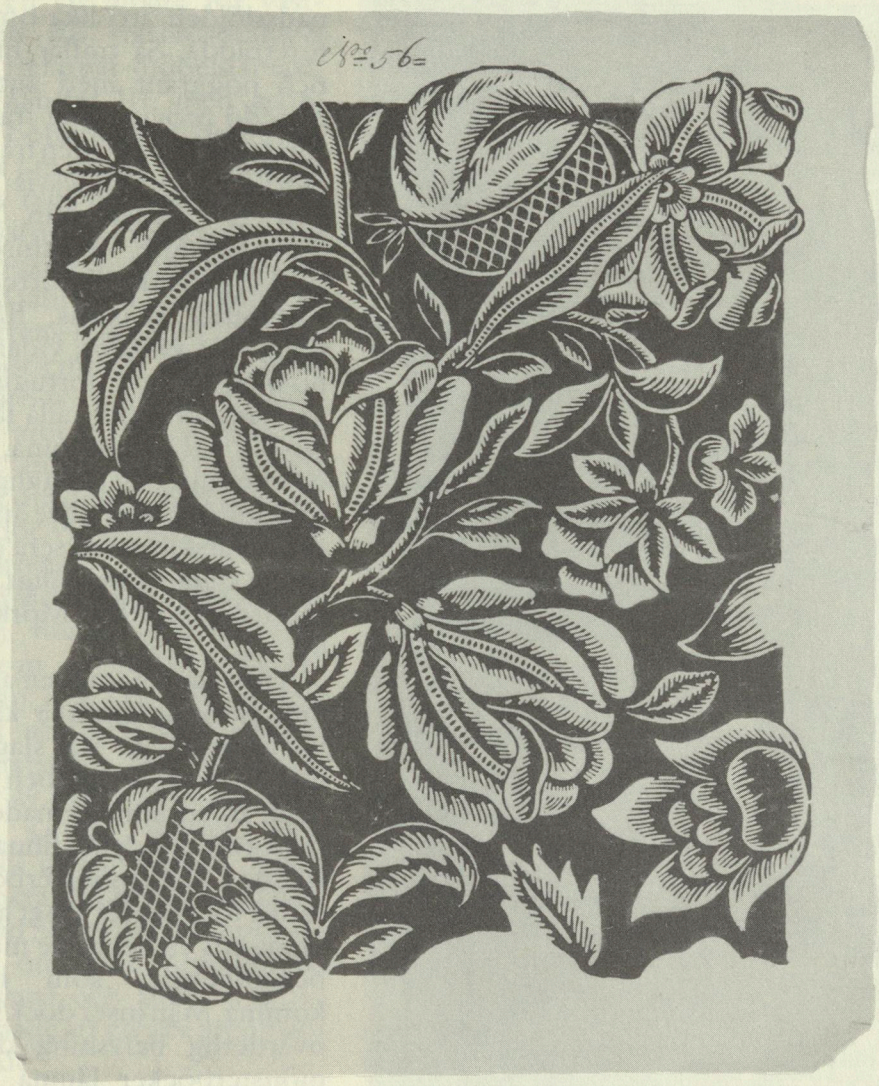

Ett uppslag med prover på mönstrad silkessammet ur en liten bok innehållande engelska sidenvävnader. Foto: Ulla Wåger.

Men även andra delar av vävnadsslöjden äro lika omsorgsfullt företrädda. Så träffar man en rik och noggrant med anteckningar försedd provsamling från A. & C. Lindegreen på kläden från alla slags fabriker, företrädesvis engelska. Här ses kläden från Yorkshire, Somersetshire, Wiltshire m fl berömda tillverkningsorter; kerseys, halvtoiles, shallons, flanels m fl slags yllevävnader; vidare franska, holländska och portugisiska samt slutligen svenska i alla färger, från ljusgrå till mörkbruna, ofta särdeles mjuka och behagliga i färgen, tillsammans ej mindre än 137 olika prov. Särskilt intressera de prov av brunt kläde, som enligt åteckning förfärdigats av Joh. Mörk av *svensk* ull.

Ytterligare finnes en annan samling prov av franska kläden och yllevävnader av alla slag, droguet d'Orléans, revêches och vad de allt heta. Även linnevävnader, tryckta tygsorter och dylikt finnas här företrädda i olika mönsterböcker. Det skulle föra oss för långt att nu uppräkna ens en del av de mångfaldiga benämningar, som här förekomma. Man inser dock lätt, vilken ovärderlig belysning dessa flere mönsterböcker lämna för slöjdhistorien och bestämmandet av äldre tygslags namn och egenskaper.

Mönster för tygtryck, provtryck på papper. I samlingen finns 149 olika mönstertryck, några är daterade, ett redan 1734, flera andra på 1740-talet. Påskrifter visar att de använts av svenska tryckare. Foto: Nordiska museet.

Ännu ett fynd, som tillhör vävnadsslöjden, kunna vi dock ej alldeles förbigå. Där ligger en hop små ark med åtryckta fasoner av blommor och rankor i svart, rött och andra färger. Att detta ej var vanligt papper, brukat vid böckers inbindning och dylikt, föll genast i ögonen. Men vad det egentligen var, kunde vi ej genast säga. Lyckligtvis kom en liten anteckning bakpå ett av arken oss till hjälp. Den lydde: "Denna form är lefwererat til debroen in April 1741." Gåtan var nu löst och bekräftelsen vanns genom flere andra sedan funna anteckningar. Det är avtryck av de formar, som förfärdigats för kattuntryckerier i Stockholm, bröderna De Broens m fl. Och de visa, vilken omsorg nedlades även på denna enskildhet av industri. Proven hava antagligen uppvisats vid hallrätten.

Vi förbigå de prov av padu- och sidenband m m, som ytterligare giva en inblick i den svenska vävnadskonsten under frihetstiden. Däremot vilja vi nämna, att man även träffar Vadstenaspetsar samt sådana av silver- och guldvävnad, alla särdeles fina.

En alldeles ny upptäckt, som likaledes göres i Berchs "teater", är den att Alingsås även drev tillverkning av kulörta papperssorter, vilka man hittills trott varit införda från Tyskland eller tillverkats av bokbindare. Saken är obetvivlig; ty här finnes en stor samling ark, vart och ett åtecknat av ekonomidirektören i Alingsås L.W.Rothof med intyg, att vara där tillverkat. Man ser här ej blott s k turkiskt papper (nu kallat kammarmor o s v) i flerfaldiga omväxlingar, utan även gullpapper (som trycktes med metallplåtar), "franskt papper" (nu kallat sprängt och använt till att överdraga bokpärmar), målat papper, i fasoner, helgult eller helblått m m. Av flere bland dessa tillverkningar återfinner man prov i gamla böcker så som försits- eller omslagspapper; men, som sagt, först nu vet man, att de voro svenska.

För övrigt inskränka sig pappersproven ej blott till Sverige. Ända från Japan har professor Thunberg medfört åtskilliga intressanta bidrag, däribland brevpapper. Men i synnerhet förekommer en vald samling tyska prov, som visa att då som nu detta land var huvudorten för detta slags tillverkningar. En mängd av arken äro stämplade av fabrikanten; de äro gjorda hos Munch eller Haechele i Augsburg, hos Reymund, Rügel och andra i Nürnberg o s v. De flesta äro guldtryckta mot färgad botten; somliga blott blankt guld- eller silverpapper. Som bihang härtill träffas prov på spelkort och på guldslagareguld[1] från Alingsås och N.L.Sahlbohm.

Ännu innehåller Berchs kista mycket annat, som vi här förbigå: så hela samlingar av råvaror, marmorslag, ullsorter, läder o d. Vi vilja till slut blott omnämna ett par kuriositeter. Den ena är 8 små fajansplattor, från Rörstrand 1758-59,

[1]Påträffades ej vid kataloğiseringen på 1950-talet och ej heller senare.

som förete prov på glasyr och färger; en är till och med försedd med en liten målning i blå camaïeu. Den andra är ett par "brillor" eller glasögon utan skalmar, närmast lika våra binoklar, men cirkelrunda och med den praktiska anordningen, att den del av glasinfattningen, som klämde om näsan, är fodrad med lindad silkestråd. De äro av fabrikanten tecknade: "Matthias Schwartz wohnhafft in Fürth 1749."

Man ser således vad en gammal kista ibland kan innehålla. Nu är det visserligen ej sagt att alla gamla möbler eller föremål hava så mycket att förtälja, lämna en så rik skörd av oväntade upplysningar som denna; men alltid skall vetenskapens blick upptäcka något hos det gamla, alltid kan hon framlocka svar, som ej den utanför stående anar. Men villkoret är att de forna sakerna komma i ljuset, dragas fram och bevaras för forskningen; den uppgiften är museernas och samlingarnas, de offentliga som de enskilda. Och i det avseendet har det skandinaviskt etnografiska museet redan uträttat storverk, för vilka eftervärlden skall vara det och dess stiftare alltid förbunden.

-rn.

Professorn i estetik, Carl Rupert Nyblom, som varit med om att ombesörja sändningen från Uppsala universitet, skrev till sin vän Artur Hazelius ett brev och klagade på Eichhorns artikel. Visst var man på universitetshåll medveten om samlingens värde. Den hade förvarats i tre stora skåp som var för skröpliga att sändas med (sannolikt de skåp som hyst samlingen redan på Berchs tid). Därför hade vaktmästare Blom packat ner sakerna i en gammal kista som fanns till hands.

Källa: Gösta Berg: Anders Berch – en forskar- och lärargestalt i 1700-talets Uppsala. Tal över blandade ämnen. Uppsala 1980.

Stavningen har moderniserats. Artikeln är obetydligt förkortad.

Den Berchska textilsamlingen är unik. Nu presenteras den i sin helhet med dess nära 1.700 tygprover i

1700-TALS TEXTIL

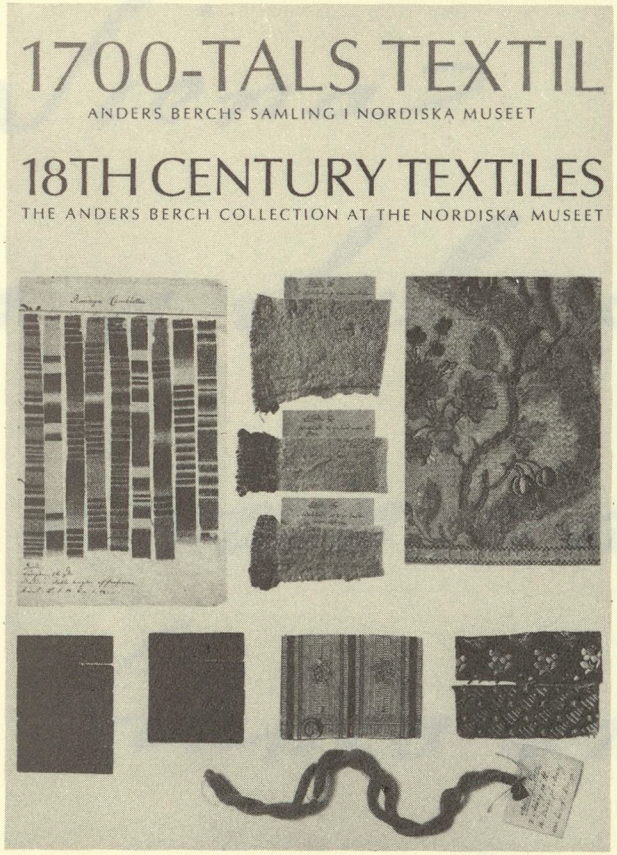
redigerad av docent Elisabet Stavenow-Hidemark.

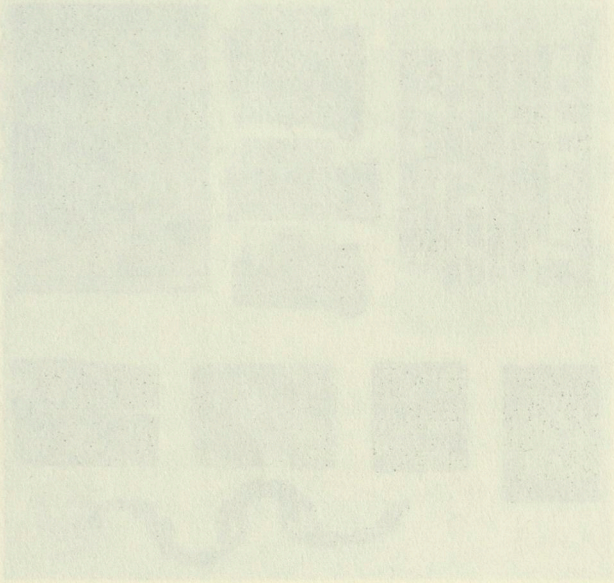
Proverna är lysande i färg som när de lämnade vävstolen. I de flesta fall med uppgift om namn, vådbredd och om pris. Vävda av silke, ull, lin, bomull och hampa. Med stor variation i vävsätt och mönster. Från England, Sverige, Frankrike, Ryssland, Holland, Portugal, Finland och Danmark. Från Indien och Kina. Allt tillverkat mellan åren 1741 och 1772.

I boken finner du:

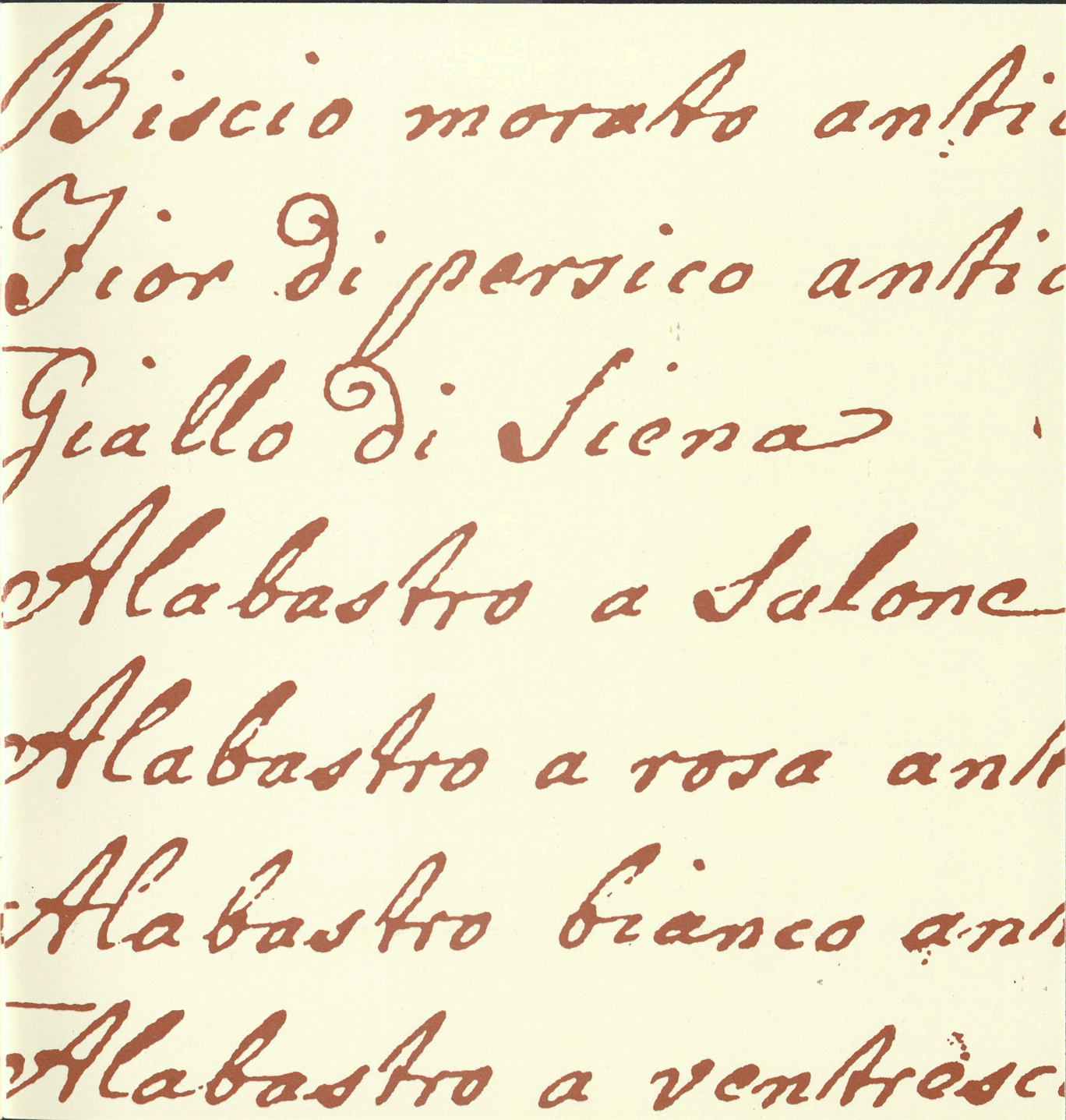
- varje prov avbildat i färg, så stort att vävens struktur och material kommer till sin rätt. Beskrivning, vävanalys och uppgifter om trådtäthet
- en förteckning över alla de råmaterial och garner som ingår i samlingen
- text som klargör fortlöpande historiska sammanhang.

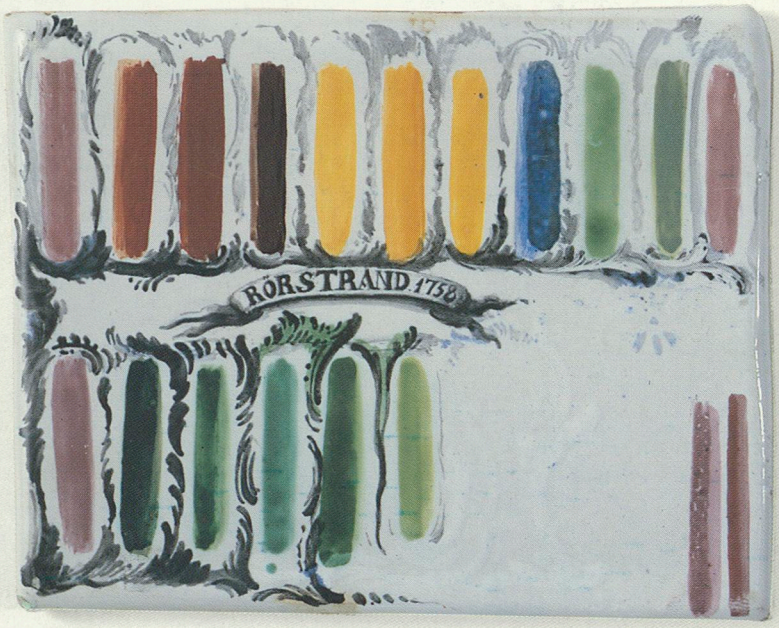
1700-TALS TEXTIL har parallell text på svenska och engelska.
Format: 340×240 mm.
Omfång: 280 s. 380 färgbilder, 45 sv/v bilder.
Inbunden i linneband.
Pris: 1.215:– (inkl moms). Exp.-avgift och porto tillkommer om du beställer boken genom Nordiska museets förlag, Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Eller fråga efter den i din bokhandel.

Inl. 20.10.1993

Biscio morato antic
Fior di persico antic
Giallo di Siena
Alabastro a Salone
Alabastro a rosa ant
Alabastro bianco ant
Alabastro a ventrésc

NORDISKA MUSEET

ISBN 91 7108 301 4